

latból, mivel a „Nation”-ról könnyen a „Nationalismus”-ra és a nációk-ra lehetett asszociálni. A súlyos történelmi örökség kollektív feldolgozásának a nemzeti identitás feladása nélkül kellene megtörténnie; ez ugyanis elengedhetetlen feltétele annak, hogy egy nemzet mint közösség nagykorúvá váljon, és képes legyen a kritikus történelmi helyzetekben is megőrizni méltóságát.

Varga Ábrahám

Partizánbosszú Schióban – avagy lehet-e pártatlan a történetírás*

1945. július 6–7. éjszakáján, alig két hónappal a háború után az északolaszországi Schio városka bírósági fogdájában az oda behatoló garibaldista (kommunista) partizánok az őrizetes fasiszták és kollaboránsok közül 54 személyt (negyven férfit és tizennégy nőt) lemészároltak. A megdöbbentő esetről és kései utóéletéről Sarah Morgan, a bristoli egyetem Cambridge-ben doktorált olasz nyelvi lektora folytatott oknyomozó történelmi vizsgálatot, aki korábban már több tanulmányt publikált az olasz ellenállásról, és ő készítette a Laterza kiadónál megjelent *La Resistenza 1943–1945, L’Italia dal fascismo alla Repubblica* című multimediális művet.

Morgan most tárgyalandó munkájában a történetírói módszerek szerencsésen vegyülnek történelemfilozófiai, etikai, politológiai és újságírói fogásokkal. Tárgyalja az ellenállás korabeli és mai politikai értelmezését, és ezt szembeesíti az események résztvevőivel, szemtanúival, az áldozatok szimpatizánsaival folytatott interjúkkal, a felkutatott dokumentumokkal. Feldolgozta az olaszországi amerikai katonai közigazgatás Washingtonban fellelhető archívumi anyagait is, az időszakos sajtótermékeket, a későbbi viták sajtóját; tudományos apparátusába referenciaként bevonta a modern angolszász történelemfilozófia, társadalomlélektan és etika néhány elismert szerzőjét, például Simon Schamát, Hayden White-ot, Rox Bhaskart.

A schiói eseményekhez tehát széleskörű, a témához szükséges tudományos ismeretanyag birtokában közelített, felkészülten látott teendőjéhez. Szándéka szerint – mint írja bevezetőjében – olyan elemzésbe fo-

* Sarah Morgan: *Rappresaglie dopo la Resistenza. L’eccidio di Schio tra guerra civile e guerra fredda.* [Megtorlás az Ellenállás után. A schiói vérengzés a polgárháború és a hidegháború határán.] Bruno Mondadori Editore, Milano, 2002. 156 p.

gott, amely „vitatja a szövegekhez tapadó igazságok ismeretét, ugyanakkor kritikailag újraértelmezi az Ellenállás megjelenítésével kapcsolatos erkölcsi kategóriákat”. Meg akarta vizsgálni és föl kívánta mérni az ellenállás problémáinak és logikájának összetettebb jelentéseit kijátszó vagy kizáró retorikai stratégiákat, azokat a korlátozó kategóriákat, amelyek mítoszokat teremtettek és lehetővé tették a pontatlan és kétértelmű, az érzelmi identifikációt előnyben részesítő értelmezést.

Ez a tárgy konkrétságához mérten kissé elvont, a szerző nyelvészi énjének megfelelő „ars poetica” pártatlan elemzést ígér, de Morgan a tematika természeténél fogva nem marad semleges: egyértelművé teszi, hogy ellenállópárti. Az ellenállás különböző (munkásmozgalmi és polgári, marxista-ateista és katolikus, liberális és konzervatív) politikai irányzataival viszont nem foglalkozik és az ellenállásból kinövő politikummal is csínján bánik; ha mégis színt vall, akkor az ellenállás demokratikus, antifasiszta töltését hangsúlyozza, még akkor is, ha az ellenállás „legharcosabb” partizánjai mellett kell kiállnia.

Schio a háború előtt és alatt a jellegzetesen konzervatív-katolikus „fehér” Veneto régió kisebb méretű – mintegy 25 ezer lélekszámú – ipari centruma volt, jelentősebb textiliparral, cementgyártással és fémmegmunkáló üzemekkel, ahol a lakosság nagy többsége gyári munkás, nagyobb részében politikailag szervezett munkás. A város tehát amolyan „vörös sziget” a környéken. A munkásmozgalom itt egyidős a 19. századvégi és 20. századeleji ipari fejlődéssel, a szocialista párt, a szakszervezetek megerősödésével. A munkásoknak bőven kijutott az emberrnyűző kizsákmányolásból, később a brutális fasizmusból.

A szerző interjúalanyai felelevenítették az egyik gyártulajdonos furfangos trükkjét: a tejbé aprított kenyeret a menzán villával kellett „kanalazni”, hogy minél több maradjon, és hogy a maradék tejet a következő turnusnak is kimérhessék... Az ilyen gyáros természetes szövetségese lett a fasiszta pártnak, amely ugyanilyen természetességgel tett eleget szövetségi kötelezettségének és vad erőszakkal lépett fel a munkássággal szemben. Célját azonban nem érte el: a diktatúra csak megedzette az antifasiszta ellenállás erejét és ezzel együtt „fenntartotta” az osztálygyűlöletet.

A schiói emberek tudatában voltak emigránsaik, köztük a spanyol polgárháború önkéntesei bátor áldozatvállalásának, nem egyszer hősi példájuknak, és ez is ébren tartotta bennük a rendszerellenes dac szellemét. A háborús évekre Schio készen állt a fasizmussal, a német megszállással való leszámolásra. A támogatókat nem számítva erős, ötezer főből álló fegyveres osztagok küzdöttek a felszabadulásért. Az Ateo Garemi partizánegység 735 halottja nem pusztán statisztikai adat – a szenvedélyek elszabadulá-

sának, a szemet szemért, fogat fogért törvényének eredendő forrása: a fasisztákkal szembeni megtorlás és bosszú vágya elhatalmasodott a város partizánjai között. Hiába tiltotta az Ateo Garemi parancsnoka, Nello Boscagli a fasiszták „kinyírását”, a kilengéseket nem sikerült megelőzni.

A július 6. előtti napokban Schio politikai légköre egyre feszültebb volt, mivel a legyűrt rendszer kiszolgálóira és híveire váró történelmi igazságszolgáltatás normális jogi útja eltorlaszolódott. A felszabadítók-ból megszállóvá váló szövetséges angolszász katonai parancsnokság a békét szervezte, s eközben elsősorban azt tartotta szem előtt, hogy az ellenállásban elismerten vezető szerepet vivő kommunisták befolyását visszaszorítsa. (Ez és a többi megállapítás a szerzőtől származik.)

Schio lakóinak indulatait az ellenálló Giacomo Bagotto hullájának április 30-i exhumálása tovább szította. Bagottót a harcok kimenetelének eldőlte után, a felszabadulás előtt néhány nappal lőtték agyon egy fasiszta laktanya udvarán, azonban nem halt meg azonmód, elföldelésekor még életben lehetett – erre következtettek a holttest összekuporodott tartásából, a feje fölé emelt védekező karmozdulatból. Az exhumált tetemhez zarándokló lakosságot felkavarta a látvány. Június 28-án Mauthausenből hazatért egy túlélő, aki a főtérre gyülekezőknek beszámolt tizenkét társa haláláról és a koncentrációs tábor pokláról. A talpig fegyverben álló partizánok egy csoportja ekkor határozta el a jogilag és erkölcsileg elfogadhatatlan vérbosszút.

A történetírónak figyelembe kell vennie, hogy bizonyos történelmi-politikai pillanatokban és élethelyzetekben a felfokozott érzelmek „el-mossák” a jogot és az erkölcsöt. Ez történt Schióban 54 ember tragédiájakor, ami újabb drámai folyamat indított el: az önkényes partizánítélkezés után működésbe léptek a politika erői. A velencei székhelyű regionális katonai parancsnokság vezetője, Dunlop amerikai tábornok az ügy kivizsgálását rendelte el és kilátásba helyezte a bűnösök megbüntetését. A vizsgálat hallgatólagos célja Schio, a „kommunista fészek” megregulázása volt. Dunlop nyomozói figyelemre sem méltatták a Nemzeti Felszabadító Bizottság (az ellenállás vezetőszerve) helyi elnökének – a nem kommunista pártállású, akciópárti Pietro Bolognesinek – az általa a francia forradalomhoz, az orosz októberhez hasonlított helyzet sajátosságaira hivatkozó magyarázó jelentését (Bolognesi ugyanakkor a partizánok ellen kemény fellépést szorgalmazott). Dunlop a városhoz fordulva kijelentette: „Itália jó hírneve mélyre zuhant... Elveszítheti a szövetségesek barátságát...” Reményei szerint a város „örökre megbánja tettét és szégyennel, borzalommal fog emlékezni az aljas büntényre. És ezzel mindent megmondtam” – fejezte be szózatát a

tábornok, aminek „moralizáló és paternalista, válaszra lehetőséget nem nyújtó tónusát” Morgan nemtetszéssel kommentálja, miközben érzékeli abban az amerikai parancsnokság egész Olaszországra kiterjedő eltökéltségét, hogy a hasonló jelenségeket megelőzzék. A schiói história ugyanis csak méretében egyedülálló: hasonló, bár jóval kevesebb áldozattal járó cselekmények Emilia-Romagnában, Toscanában és másutt sorra ismétlődtek. Reggio Emilia közelében, a „halál háromszögében” egy a fasisztákat védelmébe vevő pap sem került el a partizánítélkezést, amit azután a katolikus Itáliában óriási felháborodás kísért.

Morgan rendkívül precízen mutatja be a vérengzést, bár nagyfokú megértést tanúsít. Bírálja Dunlopnak a városhoz intézett felszólalását, amelyben a gyilkosok feladására buzdítja a lakosokat, elutasítja az ügyben alkalmazott eljárását, kifogásolja a partizánok tömeges letartóztatását, Pietro Bolognesi és felesége (!) kihallgatását, magát a bírósági tárgyalást, az első fokon hozott három halálos és két életfogytiglani verdiktet. Rokonszenvvel ír a város lakosságáról, amely Dunlop felszólítása ellenére némaságba burkolózott, és ezrével gyűjtötte az aláírásokat az elítéltek felmentése érdekében. Ennek meg is lett az eredménye, mivel a halálos ítéleteket életfogytiglanira, később 30 évi, még később 10 évi elzárásra változtatták. Morgan a partizánok pártját fogja akkor is, amikor nem száll vitába egyik interjúalanyának rendíthetetlen és a kor drámaiságát tükröző meglátásával, amikor az illető – évtizedekkel később is vállalva tettét – kijelentette: „túl keveset öltünk meg...”

A fasizmust megvető osztálygyűlöletről tanúskodó megjegyzés kapcsán arra a történetírói dilemmára kell felhívni a figyelmet, hogy egy ilyen kivételes, nem hétköznapi eseménysor rekonstrukciójánál, az összefüggések feltárásánál és az események rendszerbe foglalásánál a történész döntésre kényszerül, hiszen állást kell foglalnia. A másik tanulság pedig az, hogy igazán azok értették meg a schiói eseményeket és „vérszomjas” következményét, akik benne éltek, átélték ott és akkor a háborús években azt, ami történt, részesei vagy résztvevői voltak 54 ember tragédiájának. A történésznek – ha a valót, az igazat kutatja – a történelemben cselekvő ember érzemvilágához, tetteinek rugóihoz, a valós ábrázolás feltételeihez kell közelítenie és ezt akkor valósítja meg, ha beleéli magát a tárgyalt események légkörébe, az abban mozgó és cselekvő ember „helyébe”, akinek felfogását az évtizedek sem változtatják meg, aki ugyanúgy ítéli meg saját és ellenfelei tetteit, mint akkor. És aki még a hozzá közelálló baloldali történészi interpretációtól is idegenkedik, amely a harc élességét tompítandó polgárháborúnak értékeli az olasz antifasiszták és fasiszták összecsapásait, mert számára felszabadító há-

borúról volt szó, amely félúton elakadt és nem végezte be történelmi küldetését, a munkásosztály felszabadítását.

A többi interjúalanyról is el kell mondanunk, hogy mint a történet szereplői és az ítékezés részesei évtizedek múlva sem minősítették áldozataikat ártatlanoknak – a nőket sem. Mint mondotta egyikük: közöttük ott voltak a „kémek”, a partizánokról híreket szerző és továbbító, fegyvertelen, lesben álló informátorok, akik „rosszabbak voltak a fegyveres fasisztáknál, mivel azokkal szemtől szembe meg lehetett vívni a harcot”.

A schiói események utóélete is tanulságos. Az emlékezés kulcsmomentuma az emlékkőállítás körüli vita, amely végül kompromisszumos megoldást hozott. A mindkét fél – az ellenállás örökségét vallók és az áldozatok mellett kiállók – számára elfogadott felirat szerint: „A város követ helyez el nem a gyűlölet emlékének, hanem a kegyelet jeleként. Ebben az egykori börtönben, most tanulásra átadott épületben az 1945. július 6. és 7. közötti éjszakán ötvennégy el nem ítélt férfi és nő meggyilkolásával, igazságtételt követelve a barbárság fölött, egy másik barbárságot követtek el.”

A felirat részben kifejezi a két tábor közötti ellentétet, részben annak jelentős mértékű csökkenését, ám valószínűsíthetően még hosszú ideig el nem múló hatását. Egyik oldalról változatlanul jogos „népi ítéletvégrehajtást” mondanak, a másikról az áldozatok ártatlanságát hangoztatják.

Történelmileg tarthatatlan az az álláspont – már Dunlop is képviselte –, amely szerint az 54 emberhalál ártatlanok áldozata, mert az eleve „gonosz”, hegemoniára törő kommunista partizánok előre megfontolt szándékkal gyilkoltak. Morgan jelzi, hogy ez történelemhamisítás és ellenálláspárti pozíciójában még az Olasz Kommunista Pártot is elmarasztalja, amiért annak idején nem teljes mellszélességgel állt ki a partizánok mellett. Értetlen (vagy annak tetteti magát) azzal szemben, hogy az OKP távlati politikai céljaihoz – a demokrácia helyreállításához, a szocializmus demokratikus olasz útjának kísérletéhez – ragaszkodva nem azonosulhatott a törvényességbe ütköző cselekményekkel. Morgan mindössze néhány, lábjegyzettel dokumentált sorban írja, hogy a párt természetesen nem osztotta az amerikai parancsnok véleményét és a kulisszák mögött (ahogyan az utóbbi időkben Togliatti akkori személyi titkára, bizonyos Massimo Caprara „leleplezte” főnökét) elősegítette „kilengő” partizánjainak távozását Jugoszláviába és más – garantáltan szocialista irányt választó – országba, ahol biztonságban érezhették magukat a hazájukban üldöztetésnek kitett antifasiszta harcosok, a „legharcosabb” partizánok.

A konkrét kérdés érintkezik a jelenlegi politikai viszonyokkal. Morgan világosan rámutat arra, hogy az utóbbi évtizedek politikai katalizmái, az ideológiák átértelmezése, az általa (és például Roy Bhaskar által) nem

akceptált történelmi relativizálás befolyásolja az ellenállás máig ható problémájának elemzését. A kérdés itt részben az, hogy miként „kell” viszonyulni az ellenálláshoz, részben pedig az, hogy miként dolgozható fel a fasiszta örökség napjaink olasz közéletében. A válaszhoz Morgan tárgyilagos, egyben „pártos” műve komoly hozzájárulás.

Pankovits József

A magyarországi németek kitelepítése*

A hazai németek elűzésének két szakasza volt: Magyarország 1946 januárjától 1947 májusának utolsó napjáig körülbelül 127 ezer főt telepített ki Németország amerikaiak által megszállt zónájába, majd 1947. augusztus 1-je és 1948 eleje között körülbelül 50 ezret a szovjetek által megszállt övezetbe. Zinner Tibor e magyar és német nyelvű könyvében (amely angol nyelvű összefoglalót is tartalmaz) döntően jog- és politikatörténeti szempontból mutatja be a magyarországi németek 1945 utáni kitelepítését. Azt vizsgálja – szinte kizárólag magyar nyelvű, nyomtatott szakirodalom felhasználásával –, miként arathatott diadalt hazánkban a kollektív felelősség embertelen elve, és miként jelentkezett jogszabályokban és azok végrehajtásában.

A szerző meggyőződése, hogy az 1945. május 14-i értekezleten, amelyen a koalíciós pártok vezetői vettek részt, a kollektív felelősségre vonást elutasító álláspont jegecesedett ki, mivel ott elvi szintre emelték a tézist: „Magyarországon nincs svábkérdés, csak német fasiszták kérdése van.” Hangsúlyozza, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány májusi–júniusi–júliusi álláspontja, miszerint kitelepítendő 200–250 ezer sváb, azt jelentette, hogy a kitelepítést nem faji alapon álló kollektív eljárással, hanem a magyar nemzet ellen elkövetett bűnösség és a nemzeti szocializmus mellett való állásfoglalás megtorlásaként szándékoztak végrehajtani. Úgy tűnik, szerinte indokolt volt a korabeli érvelésben a „magyar nemzetit” a „demokratikus és antifasiszta” szinonimájaként alkalmazni, vagyis nem ismeri fel, hogy a jogalkotók ezzel az azonosítással az „egy politikai nemzet” doktrináját aktualizálták. Tanulmányában a deklarált alapelvet (látszatot) sajnos automatikusan politikai gyakorlatnak (tett-

* Dr. Czinner Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése. Die Aussiedlung der Ungarndeutschen*. Előszóval ellátta dr. Bárándy Péter, a Magyar Köztársaság és Brigitte Zypries, a Német Szövetségi Köztársaság igazságügy-minisztere. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2004. 284 p.